

İstehsal xərcləri və mənfəət

İstehsal xərcləri bir sıra iqtisadi kateqoriyaların formalaşmasında əsaslı rol oynamaqla mühüm təcrübi əhəmiyyət daşıyır. Aqrar bazar şəraitində istehsal xərcləri xüsusi rola malikdir. Belə ki, çoxsaylı əmtəə istehsalçısının mövcud olduğu kənd təsərrüfatında istehsal xərclərini formalaşdıran maddi-texniki resurslara, göstərilən iş və xidmətlərə görə xərclər məhsul istehsalına çəkilən xərclərin müəyyən hissəsini formalaşdırır. Bu baxımdan aqrar bazara çıxarılaçaq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı xərcləri daxili və xarici xərclər kimi təsniflənir. Daxili xərclər istehsal prosesində müəssisələrin özünə məxsus olan resurslardan istifadəyə çəkilən xərclərdən ibarətdir. Məsələn, kənd təsərrüfatı müəssisələri istehsal etdiyi bəzi məhsulların müəyyən hissəsini toxum kimi saxlamaqla növbəti istehsal dövründə istifadə edir. Həmçinin istehsal etdiyi yem məhsullarının müəyyən hissəsini heyvandarlığın inkişafına yönəldir. Müəssisələrin malik olduğu bina və qurğulara, maşın və avadanlıqlara çəkilən xərclər də daxili xərclərə aid edilir.

Xarici xərclərə kənddən alınan xammal, yanacaq, gübrələr, elektrik enerjisi, yemlər, muzzla cəlb olunmuş əmək ehtiyatlarına və nəqliyyata çəkilən xərclər və s. daxildir.

Ümumiyyətlə istehsal xərcləri müəssisələrin məhsul istehsalı prosesində çəkdiyi bütün xərcləri xarakterizə edir. İstehsal xərclərini xarakterinə görə sabit və dəyişən xərclər kimi qruplaşdırmaq olar.

Sabit xərclər istehsal prosesində məhsulların müxtəlif növlüyündən, onların kəmiyyətindən asılı olaraq formalaşır. Məsələn, inzibati işçilərə verilən əmək haqqı, bina və avadanlıqların saxlanması xərcləri və s.

Dəyişən xərclər müxtəlif məhsulların istehsalı, onların həcmi ilə bilavasitə bağlıdır. Məsələn, eyni sahəyə çəkilən xərclər artıb-azaldıqda dəyişir, yaxud yeni texnologiyanın tətbiqi, gübrələrdən istifadə və s. xərclərin dəyişməsinə səbəb olur.

Sabit və dəyişən xərclər mahiyyətinə görə fərqlənsə də onlar arasında asılılıq mövcuddur və biri-birini tamamlayır. Yəni sabit və dəyişən xərclər istehsala çəkilən xərcləri əks etdirməklə ümumi istehsal xərclərini formalaşdırır.

İqtisadi ədəbiyyatda maya dəyəri termini orta istehsal xərcləri kimi də adlandırılır. Maya dəyərini, yaxud orta istehsal xərclərini sabit və dəyişən xərclər üçün də müəyyənləşdirmək mümkündür.

Orta sabit xərcləri və orta dəyişən xərcləri hesablamaq üçün ümumi sabit və ümumi dəyişən xərclər istehsal olunmuş məhsulun həcminə bölünür.

Deməli orta sabit xərclər istehsalın həcmi artdıqca aşağı düşür, orta dəyişən xərclər isə ilk baxışdan məhsulun həcmnin artımı nəticəsində məhsul vahidinə görə azalsa da məhsuldarlığın artımına yönəldilən xərclər hesabına yüksəlir.

Kənd təsərrüfatında istehsal xərcləri hesablanarkən xərclərin ödənilməsi müddəti fərqləndirilir və nəzərə alınır. Belə ki, xərclərin ödənilməsi prosesinin təhlili onun uzun dövrü əhatə etdiyi vaxta və qısamüddətli dövrə görə müqayisə edilməklə aparılır. Bu zaman kəsiyində əldə olunacaq mənfəətin səviyyəsi dövrlərə görə qiymətləndirilir. Təbii ki, bazarın tələbi nəzərə alınmaqla istehsalçı

öz iqtisadi marağına uyğun variantı seçir və istehsal istiqamətinin müəyyənləşdirilməsində bu amildən əhəmiyyətli şəkildə istifadə edir. Aqrar bazar şəraitində istehsalçı daha çox məhsul istehsalına nail olmaq üçün səy göstərməklə daha az xərc müqabilində maksimum mənfəət əldə etməyə çalışır. İstehsalın-təklifin artırılmasının hər iki-intensiv və ekstensiv yolları əsasən istehsal xərclərinin yüksəldilməsi ilə nəticələnir. Bu zaman istehsalçı elə optimal variant seçməyi məqsəd kimi qarşıya qoyur ki, xərclərin maksimum həddində belə mənfəət əldə etmək imkanına malik olsun, yaxud ən azı zərər yaranmasın. Yəni istehsal xərclərinin səviyyəsi məhsul istehsalının artırılması prosesində mənfəətin elə artımını şərtləndirməlidir ki, istehsalın və xərclərin əvvəlki səviyyəsi ilə müqayisədə daha səmərəli olsun.

İstehsal xərcləri ilə mənfəət arasında qeyd olunan mütənasibliyin gözlənilməsində əsas göstəricilərdən biri kimi son hədd xərcləri iqtisadi məfhumundan istifadə edilir.

Son hədd xərcləri dedikdə məhsul istehsalının artımı ilə əlaqədar formalaşan ümumi istehsal xərclərinin yüksəlməsi səviyyəsi başa düşülür. Daha dəqiq desək, son hədd xərcləri məhsul istehsalının artmasına yönəldilmiş xərclərlə əvvəlki istehsal xərclərinin fərqlərinin bu zaman əldə olunan məhsulla əvvəl istehsal olunan məhsulun həcmi arasındakı fərqə nisbəti ilə müəyyənləşdirilir.

Son hədd xərclərinin hesablanmasının mənfəətlə bağlılığı onunla izah olunur ki, yaranmış fərq bazar qiyməti ilə müqayisəli təhlil edilir. Bu araşdırma qiymətlərin və xərclərin, deməli mənfəətin səviyyəsi baxımından müqayisəli şəkildə əlverişli variantı, daha səmərəli istehsal sahəsini, yaxud məhsul istehsalını əvvəlcədən proqnozlaşdırmağa şərait yaradır.

Kənd təsərrüfatı istehsalında son hədd xərclərinin tədqiqi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: xərclərin elə səviyyəsi mövcuddur ki, həmin xərc istehsalının artmasına səbəb olmur, əksinə, bəzi hallarda növbəti istehsal dövrlərində məhsuldarlıq azalır, yaxud əlavə xərc hesabına istehsalın artımı bazar qiymətlərinin səviyyəsi ilə müqayisədə kifayət qədər mənfəət əldə etməyə imkan vermir.

Birinci hal, yəni xərclərin artım səviyyəsinin məhsul istehsalının artımı ilə nəticələnməməsi və ya istehsalın aşağı düşməsi torpağın keyfiyyəti ilə əlaqədardır. Belə ki, bir neçə istehsal dövründə eyni sahəyə (növbəli əkin tətbiq etmədən, bəzi hallarda növbəli əkin olsa belə) müxtəlif gübrələrin verilməsi torpağın istehsala zəruri olan xassələrinin aşağı düşməsinə və itməsinə gətirib çıxarır.

İkinci halda xərclər o səviyyədə artır ki, istehsalın artımından daşınmağa lüzum qalmır, yəni xərclər bazar qiymətlərinin səviyyəsini ötür. Hər iki halın baş verməsi son hədd xərclərinin hesablanmasını kölgədə qoyur.

Qeyd olunanların nəzərə alınması isə ona gətirib çıxarır ki, istehsalçı əvvəlcədən xərclərini bazar qiymətlərinin səviyyəsi ilə istehsalın artımını mənfəətin səviyyəsi ilə əlaqələndirə və qiymətləndirə bilər.

Göründüyü kimi istehsal xərcləri nəticə etibarını ilə mənfəətə birbaşa təsir göstərir. Çünki mənfəət satışdan əldə olunan pul vəsaiti ilə əmtəə istehsalı və satışı xərclərinin fərqi kimi hesablanır.

Mənfəətin yüksəldilməsi məlumdur ki, hər bir istehsalçının başlıca məqsədidir.

Mənfəətin yüksəldilməsinin müxtəlif istiqamətləri mövcuddur.

İlk növbədə məhsul istehsalının artırılmasına təsir edən və az xərc tələb olunan tədbirlərə üstünlük verilməsi vacibdir. Qiymətlərin səviyyəsi ilə xərclər arasında səmərəli nisbətənl gözlənilməsi üçün yüksək keyfiyyətli əmtəə istehsalı diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu zaman bazarın tələbinə uyğun məhsul istehsalına üstünlük verilməsi, çevik şəkildə istehsalda struktur dəyişikliklərinin bazara uyğunlaşdırılması istehsalçının əsas vəzifələrindən olmalıdır. Deməli tələb və təklifin tarazlığı mənfəətə də öz təsirini göstərə bilər.

Mənfəətin artırılmasının digər mühüm istiqaməti istehsalçının tək cə keyfiyyət baxımından deyil, eyni zamanda digər əlamətlərə görə yüksək rəqabət qabiliyyətli əmtəə istehsalına nail olması ilə bağlıdır. Bu onunla xarakterizə olunur ki, bir tərəfdən eyni məhsulun çoxsaylı satıcısı olan aqrar bazarda güclü rəqabət mühiti formalaşır, digər tərəfdən müəyyən inhisarçı qruplarının mövqeyi ilə mübarizə aparmaq, idxal məhsulları ilə rəqabətə girmək kimi mühüm məsələlərin öhdəsindən gəlmək problemi yaranır.

Mənfəətin artırılmasında istehsalçı üçün əsas şərtlərdən biri də səmərəli istehsal sahələrini müəyyənləşdirə bilmək bacarığı ilə bağlıdır. Bunun üçün istifadə olunan göstərici mənfəət həddidir.

Mənfəət həddi (iqtisadi ədəbiyyatda bu göstərici gəlir həddi kimi də işlədilir) satışdan əldə olunan pul gəlirinin artımının məhsulun həcmnin artımına nisbəti kimi müəyyən olunur.

Digər istiqamətlərlə yanaşı mənfəət həddinin hesablanması da mənfəətin artırılması üçün daha səmərəli tədbirlər hazırlamağa imkan verə bilər.